

Αρχαία Ελληνικά Β' Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση)
Ανθολόγιο Αρχαϊκής Λυρικής Ποίησης

Διδακτική δοκιμή:
«Αλκαίος 89 Davies (= 34P.)»

Ελένη Χ. Χατζημαυρουδή
Αμερικάνικο Κολλέγιο «Ανατόλια»

Εισαγωγικό Σημείωμα

Είναι γνωστές σε όλους μας οι δυσκολίες που καλείται να αντιμετωπίσει ο διδάσκων στο μάθημα της Αρχαϊκής Λυρικής «Ποίησης».¹ Πρόκειται για ένα είδος λογοτεχνικό δυσνόητο στην πληρότητά του και για καταρτισμένους φιλολόγους, πόσο μάλλον για μαθητές που δε διαθέτουν την απαιτούμενη γλωσσική επάρκεια.

Μια λύση στο αδιέξοδο είναι η προσέγγιση σύντομων αποσπασμάτων που δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα στην παράδοση του κειμένου. Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρείται ενδεικτικά δοκιμή διδακτική για το αλκμάνειο απόσπασμα 89 Davies (= 34P.), με θέμα τον ύπνο της φύσης. Η διάρκεια του μαθήματος, αν ληφθεί υπόψη η περιορισμένη χρονικά συνολική διδασκαλία της λυρικής ποίησης όπως προβλέπεται από το αναλυτικό πρόγραμμα, δεν μπορεί να υπερβαίνει τη μια ώρα.

Αναμφίβολα κατά τη διδασκαλία δίνεται έμφαση στην ερμηνεία του κειμένου και σε λεξιλογικά στοιχεία, σύμφωνα δηλαδή με την κατεύθυνση που υπαγορεύεται από το είδος των θεμάτων στις εξετάσεις. Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση πως αποκλείεται κανονιστικά η επεξεργασία διαφορετικών παραμέτρων. Το γνωστικό επίπεδο των μαθητών από την άλλη πλευρά επιβάλλει ως γνωστόν την κατά περίπτωση επιλεκτική διαφοροποίηση στην πορεία της διδασκαλίας.

A. Αλκμάν 89 Davies (= 34P.): Κείμενο

εὔδουσι δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες 1
πρῶνόνες τε καὶ χαράδραι
ῥ'λα θ' ἐρπέθ' ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα
θῆρες τ' ὀρεσκῶιοι καὶ γένος μελισσᾶν
καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυρέας ἄλός· 5
εὔδουσι δ' οἰωνῶν φύλα τανυπτερύγων.

B. Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Δίνεται ένας κατάλογος με περισσότερους από τους εφικτούς στο πλαίσιο μιας διδακτικής ώρας στόχους, έτσι ώστε να παρέχεται στο διδάσκοντα η δυνατότητα επιλογής σε ένα κατά

¹ Στην πραγματικότητα πρόκειται για "μουσική", που προϋποθέτει δηλαδή το συνδυασμό στίχου, φωνητικής μελωδίας, μουσικής συνοδείας και κάποιες φορές όρχησης.

τις συνθήκες διαφοροποιημένο μάθημα. Δίνεται προτεραιότητα πάντως στα προσδοκώμενα αποτελέσματα που έχουν τυπωθεί με έντονους χαρακτήρες.

α. Ο Αλκμάν συνδέεται με τη Σπάρτη, που παρουσιάζει κατά τον 7^ο αι. π.Χ. έντονη πολιτισμική ανάπτυξη, πριν ακόμη διαμορφωθεί στο ευρύτερα γνωστό κλειστό στρατιωτικό κράτος των κλασικών χρόνων.

β. Κατανοείται η χορική εκτέλεση του άσματος.

γ. Εξομαλύνονται γλωσσικές δυσκολίες και επισημαίνονται χαρακτηριστικοί διαλεκτικοί τύποι.

δ. Παρατηρείται ότι υιοθετείται ομηρικό λεξιλόγιο.

ε. Η χρήση συγκεκριμένων όρων στην αρχαία ελληνική γλώσσα συγκρίνεται με τη χρήση τους στη σύγχρονη εποχή (π.χ. κνώδαλον, οιώνος).

στ. Επισημαίνεται το βασικό θέμα (ύπνος της προσωποποιημένης φύσης) και διευκρινίζεται η ευρύτητα των στοιχείων της φύσης που αυτό καλύπτει.

ζ. Εντοπίζεται η συνήθης στην αρχαϊκή ποίηση κυκλική σύνθεση με την επανάληψη του ρήματος *εὔδουσι*.

η. Αναγνωρίζεται η καταλογόμορφη απαρίθμηση (στην προκειμένη περίπτωση) των στοιχείων της φύσης ως μια επίσης προσφιλή τεχνική της αρχαϊκής ποίησης.

θ. Προσεγγίζεται διεξοδικότερα το απόσπασμα ως προς τη σειρά, την κλιμάκωση των στοιχείων, καθώς και τις αντιθέσεις που δημιουργούνται (κίνηση – ακινησία).

ια. Επιχειρείται η ένταξη του αποσπάσματος σε πιθανά συμφραζόμενα βάσει παράλληλων κειμένων, έτσι ώστε να διαφαίνεται η υποθετική υπόστασή τους.

Για την επίτευξη των στόχων αυτών διακρίνονται τρία στάδια μεθολογικά στην πορεία του μαθήματος:

α. η ανα-γγραφή του ποιήματος σε μορφή διαγράμματος (χρήσιμη προϋπόθεση για την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη προώθηση των στόχων),

β. η γλωσσική επεξεργασία του κειμένου (στόχοι γ, δ, ε) και

γ. η ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου (στόχοι στ, ζ, η, θ, ι, ια).

Γ. Περιεχόμενο - Διδακτική μεθοδολογία

α' στάδιο (ανα-γγραφή του ποιήματος σε μορφή διαγράμματος)

Πριν ακόμη επιχειρηθεί η γλωσσική εξομάλυνση του κειμένου, μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές ή να προκύψει σε συνεργασία με αυτούς η επαναγγραφή του κειμένου σε μορφή διαγράμματος. Καθώς διακρίνονται τα λεκτικά σύνολα, η συντακτική διάρθρωση γίνεται διαφανής, ενώ αποκαλύπτονται ταυτόχρονα πλούσια στοιχεία νοηματικά.

Κατά συνέπεια, το κείμενο αναγράφεται στον πίνακα με την ακόλουθη μορφή:

εὐδουσι δ' ὀρέων κορυφαί τε
καὶ φάραγγες
πρώονές τε
καὶ χαράδραι
ὔλα θ'
ἐρπέθ'
ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα
θῆρες τ' ὀρεσκῶιοι
καὶ γένος μελισσᾶν
καὶ κνώδαλ'
ἐν βένθεσσι πορφυρέας ἄλός ·
εὐδουσι δ' οἰωνῶν φύλα τανυπτερύγων.

Εἶναι προφανές ὅτι με τον τρόπο αὐτό γίνονται ευδιάκριτα τουλάχιστον το θέμα του αποσπάσματος (εὐδουσι > ὕπνος της φύσης), ἡ κυκλική σύνθεση (επανάληψη του ρ. εὐδουσι στην αρχή καὶ το τέλος του κειμένου) ὅσο καὶ ἡ καταλογόμορφη ἀπαρίθμηση των στοιχείων της φύσης που κοιμούνται. Οἱ μαθητές μποροῦν νὰ καταλήξουν μόνοι τους στα συμπεράσματα αὐτά, καθὼς καὶ σε ἄλλα πολυπλοκότερα κατὰ τὴν πορεία της μαθητικῆς διεργασίας.

β' στάδιο (γλωσσικὴ ἐπεξεργασία του κειμένου)

Στο συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ἡ συντακτικὴ δομὴ δεν παρουσιάζει δυσκολίες, ὁπότε μποροῦν νὰ δοθοῦν διευκρινίσεις σχετικὰ με τὸ λεξιλόγιο. Χρήσιμος εἶναι ὁ κατάλογος λέξεων που δίνεται στο σχολικὸ εγχειρίδιο. Εἶναι ἀπαραίτητο στο στάδιο αὐτό νὰ δοθοῦν ἐπεξηγήσεις σχετικὰ με τους διαλεκτικούς τύπους καὶ νὰ γίνουν οἱ ἀπαιτούμενες μετατροπές στην αττικὴ διάλεκτο, μέσα στα επιτρεπόμενα χρονικὰ ὅρια.

Εἶναι χρήσιμο νὰ συζητηθεῖ ἡ υιοθέτηση ὁμηρικῶν καὶ γενικότερα ἐπικῶν λέξεων / φράσεων αὐτούσιων ἢ παραλλαγμένων, φαινόμενο ἰδιαίτερα συνηθισμένο στη λυρική ποίηση.² Οἱ μαθητές μποροῦν νὰ προβληματιστοῦν σχετικὰ με τὴ λειτουργία του ὁμηρικοῦ λεξιλογίου σε ἓνα ποίημα που "δε θυμίζει Ὅμηρο"³ καὶ σε κάποια ἐργασία στο σπίτι.

Με στόχο τὴ γλωσσικὴ εξομάλυνση του κειμένου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξοικείωση των μαθητῶν με ποικίλες λεξιλογικὲς χρήσεις, μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀσκήσεις κλειστοῦ ἢ ανοικτοῦ τύπου. Για τὸν σκοπὸ αὐτό προτείνεται ἐνδεικτικὰ νὰ ἀποτελέσουν

² Στο κείμενο αὐτὸ για παράδειγμα ἐντοπίζονται ἀρκετοὶ τύποι που ἀπαντοῦν ἤδη στο ἔπος: εὐδουσι (ὄφρ' εὐδῃσι μένος Βορέας Ε524), πρώονες (Θ557, Μ282, Π299), ἐρπέθ' ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα (δ418), θῆρες (ἡέ που ἐν πόντῳ φάγον ἰχθύες ἢ ἐπὶ χέρσου θηρσί καὶ οἰωνοῖσιν ἔλωρ γένετ' ω291, ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσί καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς Ησ. Ἐργ. 277), ὀρεσκῶος (Α268), γένος μελισσᾶν (ἔθνος (...) μελισσᾶων Β87), κνώδαλ' (κνώδαλ' ὅσ' ἥπειρος δεινὰ τρέφει ἡδὲ θάλασσα Ησ. Θε. 582), ἐν βένθεσσι (ἐν βένθεσσι ἀλός Α358), πορφυρέας ἀλός (Π391), οἰωνῶν φύλα τανυπτερύγων (οἰωνοῖσι τανυπτερύγεσσι Μ237, τανύπτεροι (...) οἰωνοὶ Ομ. Ὑμν. Δημ. 89, οἰωνόν (...) τανυσίπτερον Ομ. Ὑμν. Ερμ. 213).

³ C. M. Bowra: *Αρχαία Ἑλληνικὴ Λυρική Ποίηση* (μτφρ. Ι. Ν. Καζάκης), τ. Α, Αθήνα 1989, σ. 116.

αντικείμενο επεξεργασίας κάποιος /οι από τους όρους ὕλη (στ. 3), θῆρες (στ. 4), κνώδαλα (στ. 5) και οἰωνῶν (στ. 6). Μπορεί για παράδειγμα να ζητηθεί:

α. ο σχηματισμός σύνθετων λέξεων με πρώτο συνθετικό τον όρο ὕλη (> υλοτόμηση, υλοτόμος, κοκ.).

β. η διάκριση της σημασίας των ομώνυμων / ομόηχων λέξεων θήρα - θῆρα - Θήρα - θύρα μέσα από τη χρήση τους σε προτάσεις·

γ. η σημασιολογική εξέλιξη της λέξης κνώδαλον στα νέα ελληνικά, καθώς και η ετυμολογία του όρου οἰωνός (σαρκοφάγο όρνιο, πουλί > πουλί που ανάλογα με το πέταγμα και τις κραυγές του οδηγεί στην πρόγνωση του μέλλοντος > μαντικό σημείο, βλ. L-S s.v. οἰωνός). Παραδείγματα δίνονται στο τέλος της διδακτικής δοκιμής.

Οι μαθητές καλούνται στη συνέχεια, αφού συμβουλευτούν τις τρεις προτεινόμενες στο σχολικό εγχειρίδιο μεταφράσεις, να καταλήξουν σε μία πιστή κατά το δυνατό στο κείμενο δική τους απόδοση.

γ' στάδιο (ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου)

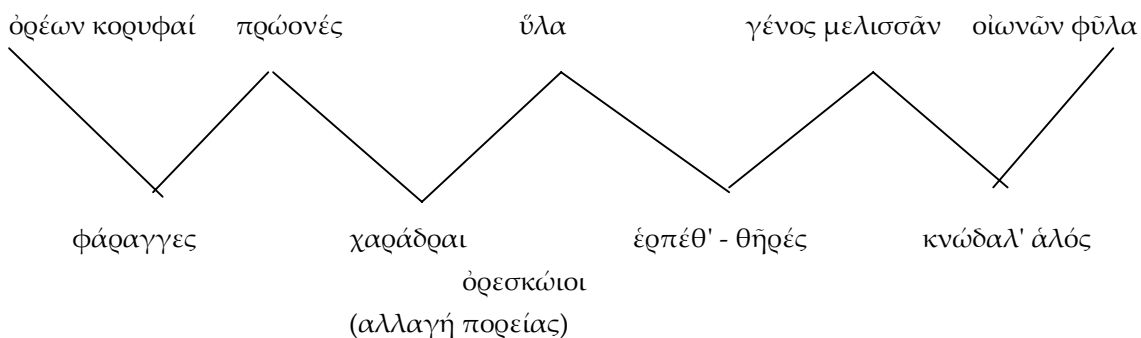
Στον χρόνο που απομένει μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας:

α. η κυκλική σύνθεση, που απαντά συχνότατα στην επική ποίηση και την αρχαϊκή λυρική "ποίηση",

β. η emphatic παρατακτική σύνδεση "τε-καί" (αν υπάρχουν χρονικά περιθώρια), καθώς και

γ. η τεχνική του καταλόγου.

Ιδιαίτερα είναι χρήσιμο να δοθεί έμφαση στην τελευταία, όχι μόνο λόγω της συχνότητας με την οποία εμφανίζεται στο έπος και την αρχαϊκή ποίηση (με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τον ομηρικό κατάλογο των πλοίων στη ραψωδία Β της Ιλιάδας), αλλά και γιατί στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο κατάλογος καλύπτει το σύνολο του σωζόμενου κειμένου. Μέσα από την προσεκτική ανάγνωση των στίχων παρατηρείται—στην πραγματικότητα εκμαιεύεται από τους μαθητές—ότι τα περιεχόμενα του καταλόγου καλύπτουν εδώ το σύνολο της φύσης (α. άψυχα - έμψυχα, β. ξηρά - θάλασσα - αέρας), ενώ η σειρά που ακολουθείται με τρόπο εκπληκτικό συμπαραθέτει ζεύγη του τύπου "ψηλά - χαμηλά":

Ανάλογα με το επίπεδο του τμήματος επιχειρείται η διερεύνηση της αντιθετικής αυτής συμπαράταξης και η πιθανή σύνδεση της με τη μουσική. Υπενθυμίζεται και τονίζεται ότι πρόκειται για τέχνη που εκτελείται μουσικά και προσλαμβάνεται από ακροατήριο.

Τέλος μπορούν να επιχειρήσουν οι μαθητές την ένταξη του αποσπάσματος στα δυνατά συμφραζόμενά του. Για τον σκοπό αυτό τους διανέμεται φυλλάδιο με παράλληλα κείμενα. Ενδεικτικά παρατίθενται κείμενα από τη σύγχρονη λογοτεχνία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν με τον σκοπό αυτό:

A. (η γαλήνη της φύσης)

Goethe

Ueber allen Giepfel ist Ruh,
In allen Wipfeln hoerest Du
Kaum einen Hauch.
Die Voegelein schweigen im Wald;
Warte nur, balde ruehest Du auch.

B. (αντίθεση γαλήνιας φύσης - άγρυπνου έρωτα)

Γιάννης Βηλαράς: "Ο Ήλιος Βασιλεύει"

Ο ήλιος βασιλεύει, το σκότος αρχινάει,
Και το λαμπρό της θώρα η μέρα αποσκολνάει ·
Τα μαύρα φορεμένη, στην όψη μελανή,
Σιωπηλή διαβαίνει η νύχτα σιγανή ·
Και το χλωμό φεγγάρι με φως σκοταδερό
Στο αργυρό του αμάξι κινιέται οκνηρό.
Αναμεράν τα ζώα, κουρνιάζουν τα πουλιά,
Πάσ' άνθρωπος τραβιέται και παύει από δουλειά.
Νυστάζει αποσταμένη η φύση η ζωντανή,
Τα μέλη της συνάζει σ' ανάπαψη κοινή.
Ο ύπνος τ' αλαφρά του φτερά κρυφοχτυπάει,
Μ' αφανισμένα χέρια τα βλέφαρα ζιουπάει.
Στη μέση από το δρόμο η νύχτα περπατάει,
Σε βάθος ησυχίας και σιωπή πατάει.
Καθόλου δε γρικιέται φωνή ουδεκαμιά,
Τα πάντα ησυχάζουν, μεγάλη ερημιά.
Κρυφά κι αργός διαβαίνει αδιάκοπ' ο καιρός,
Και μόν' τον συνοδεύει ονειρών ο χορός.
Στο μέγα τούτο βάθος ο Έρωσ αντηχάει ·
Ο Έρωτας μου μόνον καθόλου δε σιγάει.
Κι εγώ μαζί με τούτον ακοίμητος πονώ,
Βογκώ μαζί του, κλαίω, ανήσυχος θρηνώ.
Αχ! Έρωτα, δε φτάνουν της μέρας οι καημοί,
Τα βάσανα κι οι πόνοι κι οι αναστεναγμοί;

Τη νύχτα δε μ' αφήνεις καν δίχως ταραχή;
Τη νύχτα χάρισέ μου μικρή ανακωχή.
Ω Αφροδίτης γέννα, παντού υπερβολή,
Και σ' εύνοια κι οργή σου ορμή παραπολλή.

Γ. (γαλήνια φύση - ανησυχία ανθρώπου)

Ναπολέον Λαπαθιώτης: "Νυχτερινό"

Ένα φεγγάρι πράσινο, μεγάλο,
Που λάμπει μες στη νύχτα –τίποτ' άλλο.

Μια φωνή που γρικιέται μες στο σάλο,
Και που σε λίγο παύει –τίποτ' άλλο.

Πέρα, μακριά, κάποιο στερνό σινιάλο
Του βαποριού που φεύγει –τίποτ' άλλο.

Και μόνο ένα παράπονο μεγάλο
Στα βάθη του μυαλού μου. –Τίποτ' άλλο.

Δ. (ο ύπνος της φύσης και ο κύκλος της ζωής)

Γ. Αθάνας: "Νυχτερινή Σιγαλιά"

Κοιμάται η πλάση. Μα βαθιά
Στα μαύρα χώματά της
Ξύπνια κι αθάνατα Στοιχειά
Γονεύουν τα σπαρτά της.

Πάψε, αηδονάκι τη φραγής
Και της λυγιάς τριζόνι,
Ν' ακούσω ο σπόρος μες στη γης
Πώς σκάει και πώς ριζώνει!

Ε. (συνδυασμός ύπνου της φύσης - θανάτου)

Ν. Πετιμεζάς: "Νύχτα Απριλιάτικη"

Πέφτει βελούδινο απαλό του Απρίλη το σκοτάδι ·
Γλυκό σαν της αγάπης μου το χάδι
Κρατήσου αυγούλα, ροδαυγούλα, απ' το βουνάκι πίσω ·
Κι ως έγειρα, να μη ματαξυπνήσω!

Ο γκιόνης κλαίει, το ρόδο σβει, τρέχει τ' αυλάκι πλάι.

Μαζί του κι η ψυχούλα μου ας κυλάει!

Φως ιλαρό να μη μας δει: κράτα, σκοτάδι, ακόμα ·

Κι ο θάνατος γλυκός στόμα με στόμα!

Ασκήσεις⁴

Ι. Να κυκλώσετε το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση κάθε φορά:

1. Απαγορεύεται η θήρα.

α. η είσοδος

β. το κυνήγι

γ. η συμμετοχή της νήσου Σαντορίνης.

2. Επισκέφτηκαν τη θηραϊκή γη, για να κυνηγήσουν.

α. περιοχή όπου επιτρέπεται το κυνήγι

β. περιοχή των πυλών

γ. περιοχή της νήσου Σαντορίνης.

3. Οίωνος ήταν αρχικά:

α. πόλη στη Μ. Ασία

β. σημάδι από τους θεούς

γ. πουλί.

4. Ύλη ήταν αρχικά:

α. το δάσος

β. η ακατέργαστη ύλη

γ. το υλικό.

5. Ο όρος θηρίο είναι:

α. υποκοριστικό του θήρ

β. μεγεθυντικό του θήρ

γ. απλό παράγωγο του θήρα.

6. Το φαράγγι είναι:

α. ό,τι η αρχαία φάραγξ στα νέα ελληνικά

β. υποκοριστικό του αρχαίου όρου φάραγξ

γ. εξέλιξη του υποκοριστικού φαράγγιον.

⁴ Παρατίθενται ασκήσεις σχετικά με το λεξιλόγιο από τις οποίες μπορεί ο διδάσκων να επιλέξει κάποιες ή σύμφωνα με τις οποίες μπορεί να δημιουργήσει δικές του καταλληλότερες για το τμήμα στο οποίο απευθύνονται. Ασκήσεις σχετικά με την ερμηνεία του κειμένου προτείνονται ήδη στο σχολικό εγχειρίδιο. Σκόπιμο θα ήταν πάντως η απόπειρα ένταξης του αποσπάσματος στα συμφραζόμενά του να αποτελέσει αντικείμενο εργασίας των μαθητών στο σπίτι.

II.

1. Ποια είναι η σημασιολογική εξέλιξη του όρου *οίωνός* και του όρου *κνώδαλον*;
2. α. Σχηματίστε δύο σύνθετα με *α'* συνθετικό τον όρο *οίωνός* και δύο σύνθετα με *α'* συνθετικό τον όρο *ύλη*.
β. Σχηματίστε από μια πρόταση για την κάθε περίπτωση, ώστε να φαίνεται η σημασία της λέξης.
3. Σχηματίστε δύο παράγωγα της λέξης *μέλας* και σχηματίστε κάθε φορά πρόταση με τον παράγωγο όρο, ώστε να φαίνεται η σημασία του.
4. Από ποιο ρήμα προέρχεται ο όρος *χαράδρα*;

III. Συμπληρώστε τα κενά χρησιμοποιώντας παράγωγα και σύνθετα όρων που απαντούν στο κείμενο:

Συνάντησε μια κοπέλα _____ (μέλας, επίθ.) να _____ (κορυφή, ρήμα) φυτά κοντά σε μια επικίνδυνη χαράδρα.

Η αγωνία των θεατών _____ (κορυφή, ρήμα), όταν το όπλο έπεσε από τα χέρια του πρωταγωνιστή.

Κατάφερε να εξασφαλίσει _____ (τρέφω, σύνθ. ουσ.), για να συνεχίσει τις σπουδές του στο εξωτερικό.

Παλιότερα οι λόγιοι διέθεταν _____ (μέλας, σύνθ. ουσ.).

Ο καιρός σήμερα είναι _____ (μέλας, σύνθ. επίθ.)· όλο βρέχει.

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα οι _____ (γαῖα, σύνθ. ουσ.) ονομάζονταν φεουδάρχες.

Οι _____ (θήρ, ουσ.) είχαν προσπαθήσει να θέσουν υπό τον έλεγχο τους το λιοντάρι, αλλά δεν τα κατάφεραν.

Ο Κωνσταντίνος Ζ' ο _____ (πορφυροῦς, επίθ.) είχε δημιουργήσει μια σειρά συγγραμμάτων.

Ο _____ (μέλισσα, ουσ.) είναι είδος πουλιού.

Βαθιά μέσα του νοσταλγούσε τη _____ του (γένος, ουσ.), τη Θεσσαλονίκη.

Δ. Υποστηρικτικό υλικό για τον διδάσκοντα

Bowra, C. M.: *Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση* (μτφρ. Ι. Ν. Καζάζης), τ. Α', Αθήνα 1989, ιδ. σσ. 114-116.

Καζάζης, Ι.: *Λυρική Ποίηση. Ο αρχαϊκός λυρισμός ως μουσική παιδεία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2000, ιδ. σσ. 111-113.

Κονομής, Ν. Χ.: *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, Ηράκλειο 1991, ιδ. σσ. 106-111.

Σκιαδάς, Α. Δ.: *Αρχαϊκός Λυρισμός* 2, Αθήνα 1981, σσ. 89-93.